

הרצאת המשורר ארז ביטון¹, חתן פרס ישראל, בכנס לוד – מאי 2022²

ערב טוב,

שמחתי על הקישור בין שירה לבין מורשת וארכיאולוגיה, ואכן יש איזה סוג של דמיון. הארכיאולוגיה, כשהיא שירה, חופרת למעמקים הבסיסיים של היחיד, של האדם הנמצא מול עצמו. לפעמים יש רגע של חסד בביטוי שירי המנסה לתפוס בכף את הקולקטיבי, את הכללי ולפעמים גם את הלאומי. אבל ליבתו של דבר השירה, במקרה שלי בכל אופן, היא שירת וידוי, שירת קינה, נהי על מקומות ואנשים שהפכו קברים, שהפכו מדור חי ונושם מלא תקוות, מלא כמיהות, מלא ציפייה לתחייה, נעשו נתצים נתצים, שברים שברים של תקוות אבודות, שאפשר למצוא אותם בסופו של דבר בכברת אדמה לא גדולה במיוחד. לפניי דיברו על כבשנים במרחקים כאלה או אחרים [מתייחס להרצאתם של פרופ' אבי ששון וד"ר אלון שביט בכנס] ואנחנו מדברים על בתי קברות. במילים אחרות, לוד של ילדותי שהייתה רחובות, רחובות, לצהלתן של רגליים יחפות וריצה בעלייה, ואני כותב:

כשהייתי ילד של אור / ארז ביטון

כְּשֶׁהִיְיִתִי יֶלֶד שֶׁל אֹר
כָּל הַצְבָּעִים הַתְּדַפְּקוּ
פְּתַח! פְּתַח!
אֶל אִישׁוֹנֵי הַנִּמְכָּרִים,
הַתַּחֲרוֹ לְהַתְפַּצֵּל
כָּחַל בְּתוֹךְ כָּחַל
וְהַשְׁמֵשׁ בְּעָרֵב נִבְטָה אֵלַי
קֶרְנִים
כְּשֶׁתִּי צִמּוֹת בְּהִירוֹת
שֶׁל יְלָדוֹת
הַמּוֹלִיכוֹת פָּרָה
עִם מִלְמַד בֵּיד
בְּעִיר לֹד

כְּשֶׁהִיְיִתִי יֶלֶד שֶׁל אֹר
הַצְמָרוֹת דְּחָקוּ בִּי
עֲלֵה! עֲלֵה!
לְהַתְחַבֵּק אֲתָנוּ בְּגִבֵּהִים
וְכָל הַגְּדֵרוֹת
נְמוּכוֹת מִמֶּנִּי
נְמוּךְ מִכָּל נְמוּךְ

כְּשֶׁהִיְיִתִי יֶלֶד שֶׁל אֹר
הַמְרַחֲקִים שְׁאֵבוּ אוֹתִי אֲלֵיהֶם
בְּמַהֲרֹת שֶׁל זְמַן אַחֵר

צילום: פטר-9 סטפנסקי

והמראות, שתי נערות בהירות שיער עם מלמד בקר ביד מובילות פרה באחו בעיר לוד, או אלומת שיבולים שנדמתה בעיניי לאישה ערביה רכונה בשדה פתוח בלוד. ועוד לוד ועוד לוד, כשכל רסיס של זֶכֶר מנסה להיתפס בנוכחות של אליבי לקיום חד פעמי. אם זה המְשַׁמֵּשׁ הצהוב, אם זה הפרדסים של לוד, ואני מדבר על כברת זמן מאוד מוגדרת, של שנות החמישים, שנות השישים, אולי גם שנות השבעים. שלושים-ארבעים שנה בכברת מקום שהייתה תקווה גדולה, שהייתה מקום למימוש תקוות תחייה של עם, שבה התהלכו ברחובות האלה ההורים שלנו, אבודים לנצח. ומה שנותר

¹ המשורר ארז ביטון נולד בשם יעיש באלג'יריה להורים ילידי מרוקו בשנת 1942. הוא עלה לארץ עם משפחתו בשנת 1949 והם שוכנו במעברה ברעננה ומשם עברו לעיר לוד. בהיותו בן 10 התפוצץ בידו רימון, כנראה זכר ממלחמת השחרור, אשר קטע את ידו וגרם לעיוורונו. הזיכרון הוויזואלי הכמעט בלעדי של ביטון היה משנות ילדותו בלוד.

² תודות לאראלה אשד על עריכת לשון של הטקסט.

לנו, הדור השני ושלישי, כאשר יש בידנו איזה כלי של ביטוי, זה לתת הצדקה לקיום של העיר שהתחיל אי שם בחוץ לארץ, באמונה שהנה הנה אתה עומד מול חלון פתוח ואתה מושיט יד ומייד אתה קוטף תאנים, תמרים ותפוחים. אבל היד שלהם נשארה תקועה בדרך אל האדמה, לנשק את האדמה. אנחנו, הדור השני והשלישי, נוהים, אומרים שהאדמה עדיין נשארה רחוקה. בלוד של ילדותי לפני הפציעה, שלוש-ארבע שנים, עד גיל עשר וחצי, חוויתי את היופי של חוסר אחריות, כשכל האחריות הייתה על ההורים. ומה שנצפה בנו זה רק רגל יחפה באדמה לחה, בדרכים הריקות מאנשים. העיר לוד של 1949, כשהייתי בן שבע, הייתה כמעט ללא אנשים. הייתה בתים ריקים, יכולנו להיכנס לכל בית שרצינו, וכך עשינו. היו חכמים מאיתנו שנכנסו לבתים של שתי קומות, אולי אפילו יותר. אנחנו כנראה היינו כבר מורגלים לאיזו עזובה ונכנסנו לבית שהיינו צריכים להקים אותו מחדש לאורך השנים. היופי הזה של חופש בלתי נגמר של עיר שאין בה אנשים, כשיכולנו להיכנס, אני זוכר, אל המסגד, שהוא בוודאי שוקק עכשיו, אך אז היה ריק מאנשים. אנחנו הילדים היינו עולים למעלה ומתבוננים, מסתכלים אל העיר, על הריצוף של הבתים ועל הרעפים האדומים, בכל מרחב הראייה. אחרי שנפצעת עברתי לבית חינוך עיוורים בירושלים. הגעתי ללוד מדי פעם, בעיקר בחופשות, שהייתי בה והרגשתי את האביב שבה ואת הנוף שבה, ואת ההולך ונעלם. הערב קיבלנו שיעור על הנרייטה סולד [מכוון להוצאתו של ד"ר אסף זלצר בכנס]. אני גר ברמת השרון ואני עובר כמעט כל יום ברחוב הנרייטה סולד. אני גר ברחוב יגיע כפיים ולידי רחוב ויתקין ולידו רחוב אוסישקין. בלוד, כאשר התמקמנו, גרנו ברחוב כ"ט בנובמבר, ליד רחוב סוקולוב. אני שאלתי פעם את ראש העיר למה אין רחובות על שם אבן-שפרוט, אבן-עזרא וכן הלאה. לא הייתה לו תשובה. אולי הדברים ישתנו כדי להתאים את מזג האדם למזג הרחוב, למזג הבית ולמזג העיר. אני רוצה לקרוא עוד שיר מתוך התפיסה שבאה אליי באיחור, כאשר הצלחתי למצוא מוצא לדילמה שהייתה לי ביחס אל ההורים בכור ההיתוך, שדרש מאיתנו לוותר על כל סממן יהודי מרוקאי ועל כל סממן יהודי בכלל, ולהגיע לאיזו תפיסה חדשה שאין בה זיהוי פרטיקולרי יהודי, ואיזו אמת מידה, במקרה הטוב לאומית ובמקרה הפחות טוב אוניברסלית כביכול. ואז התחלתי מתוך איזה חשבון נפש לשאת ולתת עם השם המקורי שלי: יעיש, מתוך לא מעט קושי, לא מעט עוגמה וייאוש אפילו, ואני כתבתי שירים שניסו לתת איזה פורקן לסיטואציה הלא מדוברת של ההורים שלנו.

אלקסקס אולפראן / ארז ביטון

א'
כשרק עלינו לארץ ישראל,
רצתה אמי להקים בחצר הבית כפר
הולדת,
תביאו לי זרדים
ואני אעשה לכם קסקסים
ונמכור אותם בלירה אחת
או בשתי לירות ונתפרנס בכבוד רב.
משלא נמכרו הקסקסים
היו הקסקסים בכל מקום
על הארונות ובקמטרים
ועל המיטות ומתחת למיטות.
ואנחנו הילדים לפעמים בצחוק
שמים אותם על הראש כמו כובע
ולפעמים בדרך של עידון ופיוס
קוראים לו אלקסיקס קס קס קס
כשרק עלינו לארץ ישראל, רצתה אמי
להקים בחצר הבית כפר, תנו לי עפר.
ואני אבנה לכם פראן⁴.
ונהי המוציאים מתוכו לחמים קטנים ויונים צליות.

3 אלקסקס הוא כלי בישול עשוי נצרים, המשמש את יהודי מרוקו בהכנת הקוסקוס.

4 פראן הוא תנור בני לבני טין, שהיה נפוץ בכל בית בכפרי מרוקו

משנשבר הפראן לחציו
נשאר הפראן כמו גיבנת בחצר הבית,
ואנחנו הילדים כדרכם של ציפורים
לפעמים יושבים עליו
ולפעמים מחרבנים עליו ולרגליו
ולפעמים בדרך של פינוק קוראין לו: אלפרין רן רן.
ומריחים בו לחמים קטנים ויונים צליות
ואני לפעמים אומר לה לאמא
אללה שמה (גיברת שימחה)
אם כך למה לא הבאת כפר על גבך
ואיפה את ואיפה עפר ארץ ישראל.

ב'
ואילו אבא שלי היה אומר:
טוב חצי בית בארץ ישראל
מהרבה בתים טובים ויפים בחוֹסָה לְאָרֶס.
לימים שלחו אותו לנקות מחראות בבית נבאלה,
לימים היה מקרטע עם מכוש או טוריה מסביב לגומה של שתילים,
לימים התחיל להריח מן האדמה ומן העצים ריח של גוי,
לימים התחילה לבוא אליו מן האנשים שפה של גוי,
ואני ברגעים של קנטור ופיוס אומר לו:
אָוֶה בָּבָה יוֹסֶף (נו נו אדון יוסף),
הטיחו טלית בפניך
ואיפה אתה ואיפה ארץ ישראל.

לימים מצאתי צורך גם לתת ביטוי לכאב של אבא, שגם הוא עבר תהליך של השחרה. והשיר אומר:

בְּשֵׁעָה שֶׁל שְׂקִיעָה/ ארז ביטון
בְּשֵׁעָה שֶׁל שְׂקִיעָה
בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
אֲבִי הִיָּה חוֹשֶׁף
אֶת זְרוּעוֹ וְאָמַר:
מִן הַמֶּרְפֵּק וְלַמַּעֲלָה
כָּל הַבְּהִיר וְהַמְּנִקָה
וּמִן הַמֶּרְפֵּק וְלַמָּטָה
וְעַד לְשֶׁרֶשׁ הָאֲצָבָעוֹת
כָּל הַמִּכְהָה
וְהַצְרֹב
וְהַלְקִי
וְהַנִּפְקָע.
וְאֲנִי אֹמֵר לוֹ:
לִבְךָ אוֹלִי בְּשָׂמִים
אֲבִל פְּנִיךָ בְּקִרְקָע
וְאִתָּה אֲבָא
אִתָּה אֲבָא
מִקְעָקָע.

במילים אחרות ניסיתי להשכין שלום ביני לבין עצמי ולבין ההורים שלי, שלא יכלו אולי להתחבר לאותה קריאה שאמרתי.
לוד בשבילי היא לוד של יהודים בלבד, בשנות החמישים לא ראינו ילדים ערבים ברחובות. סיפרו לנו שהערבים חיים

תגליות ארכיאולוגיה לכל

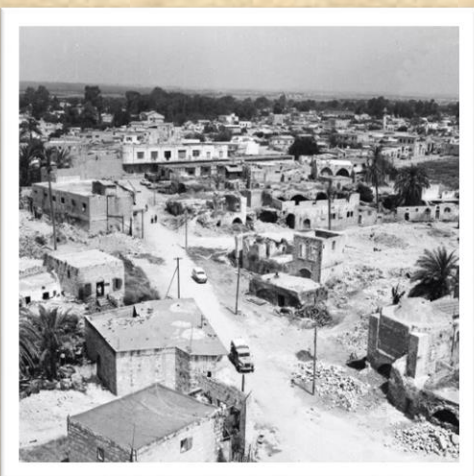
מיסודו של מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ניה)

ליצירת קשר: 08-6611330

במשהו שקראו לו גטו. אני לא יכול להעיד על ההתרחשות הדינמית שהתפתחה בעיר למצב שבו, ככל שאני יודע, כארבעים אחוז מתושבי העיר כיום הם ערבים. לכן אני לא יכול להתייחס למשא ומתן עכשווי על האפשרות של חיים בצוותא. אני יכול כמובן לצאת מהנחת ייסוד אוניברסלית שתמיד כדאי להיות ביחד, תמיד בכל סיטואציה שהתהוותה והיא כבר עובדה מוגמרת, לאפשר נוכחות משותפת יפה ואותנטית.

אני רוצה להגיד מילה אחת על המורשת, על הארכיאולוגיה שאתם מדברים בה, עם צמד המילים המאוד מרתק – ארכיאולוגיה קהילתית. אני יכול לראות בזה רק טוב, אבל – אל מי זה מדבר? האם זה מדבר לדורות הנוכחיים, שעברו על גופם תהליכים שעכשיו סוף סוף אני יודע איך מגדירים אותם, כגון ההחלטה איך להרוס את העיר העתיקה עליה שמעתי מהאדריכל [ד"ר רם שואף שהרצה בכנס]. הרגשתי את התהליך של הריסת העיר והריסת השכונה וכתבתי על זה, מתוך אינטואיציה ככל הנראה, את השיר בית כנסת קטן בלוד. נהגנו ללכת לבית הכנסת הקרוי בית כנסת על שם לילה רחל, בית כנסת קטן בשולי השכונה. לימים הרסו אותו והשיר אומר:

בית-כנסת קטן בלוד/ ארז ביטון

בית-כנסת קטן בלוד, הכו אותך מן הצדדים,
באו עליך מאחור מן הגב.

בערמה

באו אליך מלמעלה. ועקשו

אתה קיר נופל על קיר נופל,

בית-כנסת קטן בלוד, ועקשו

אתה שני קירות נופלים,

אדמה שפוכה,

בית-כנסת קטן בלוד,

לבי בך

לבי באדמה שפוכה

בית-כנסת קטן בלוד.

הטרקטורים האלה או הבולדוזרים של עמידר, או של אותה רשות שיזמה את ההרס, הרסו גם את הבית שלנו ברחוב כ"ט. באו אל הבית מאחור, היכו בו ופערו בו חור. לאחר החור הם באו והפצירו בנו להציל אותנו ולתת לנו מקום אחר. והיכן מיקמו את הוריי? מיקמו אותם בצריף, כל ימיהם הם לא גרו בצריף. אני, כשהייתי כבר בוגר ורציתי לקנות עבורם דירה אחרת בלוד, לא נתנו לי, לא אפשרו לי. אבל בנסיבות אלה יצרו סיטואציה של התפנות מרצון כביכול, וכך התפנינו מבתי הכנסת וכך התפנינו מהבתים. האם זו נקמה מתוקה, שכל השכונה הזו הפכה מקום מגורים של אותם שנזרקו מכאן במלחמה עקובה מדם בשנת 1948? אינני יודע, אני משאיר את זה להוגים למיניהם. מה שברור, שהיום נותרו על מקומם אותם בתים שלכאורה היו הסיבה לפינוי של כולנו. יש לי כמה חברים, בהם אינטלקטואלים או עיתונאים, שחיו באותם ימים או קצת מאוחר יותר, והם אומרים: למה היו צריכים להרוס את הבתים הישנים האלה, הבתים הערביים כפי שקראנו להם אז. היו יכולים להפוך את השכונה הזו למשהו כמו יפו, כמו מקומות אחרים שהיו לשכונות חמדה. עובדה שהשכונה הזו נותרה על כנה, הריסות הריסות, שברים שברים. אני בתהליך הכתיבה שלי הגעתי סוף סוף, בגיל מאוד מתקדם, לגעת באותו כאב יסודי של הפציעה. שנים על שנים נמנעתי מלכתוב על הפציעה ועל הרגע של הפיצוץ ורק בשנתיים האחרונות הגעתי לכך, וזה עתה יצא ספר הנקרא "תפרים", שמתעד ואומר:

"בתשע עשרה לנובמבר 51 ילד עלה בעשן השמימה ולא היה אליהו שיתפוס בבגדו. רק אמו, בבכי אין גמר, ניסתה לתת לו רצועות לחזור לאט לאט אל האדמה. ובעת ההיא, היה מלאך אחד שהגיע בטנדר ונדרש לשאת את הילד הזה שנפל להיות עיסת הבשר והביא אותו לתל השומר, להחיות אותו מחדש ולהפוך אותו לדובר, דובר של כל הנסיבות האלה."

הסקירה לעיל הוכנה על ידי תגליות - מיסודו של מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע"ר) כל הזכויות שמורות ©

אין לשכפל, להעתיק, לתרגם, לצלם, להקליט או להעלות למאגר מידע ללא אישור בכתב מנציג מוסמך של תגליות.